

Rozważań o polskim meblu ciąg dalszy: Anna Kostrzyńska-Miłosz, *Polskie meble 1945–1970. Idee i rzeczywistość* (Warszawa 2021)

Katarzyna CHRUDZIMSKA-UHERA
Warszawa, Instytut Historii Sztuki UKSW
<https://orcid.org/0000-0001-6283-4682>

Anna Kostrzyńska-Miłosz należy do wciąż jeszcze nielicznego grona badaczy polskiego dizajnu¹. Swoje zainteresowania naukowe od lat koncentruje na problematyce architektury wnętrz i meblarstwa – początkowo (na etapie studiów magisterskich) okresu nowożytnego, a później już konsekwentnie wieku XX. Niewątpliwie miała na to wpływ jej współpraca z prof. Ireną Huml (1928–2015), pionierką i propagatorką badań nad polską sztuką dekoracyjną, sztuką stosowaną i współczesnym wzornictwem przemysłowym. Pod kierunkiem prof. Huml Autorka przygotowała rozprawę doktorską *Polskie meble 1918–1939. Forma, funkcja, technika*. Monografia ta wciąż pozostaje podstawowym kompendium profesjonalnej wiedzy na temat międzywojennej produkcji meblarskiej w Polsce, jest lekturą cenioną i poszukiwaną przez badaczy, kolekcjonerów i pracowników rynku antykwarycznego². Wiadomo już, że z równie dużym zainteresowaniem przyjęta została najnowsza publikacja Anny Kostrzyńskiej-Miłosz prezentująca wyniki jej badań nad meblarstwem w Polsce w okresie od 1945 do 1970 r.³ Podjęcie badań nad powojennymi dziejami polskiego wzornictwa jest naturalną konsekwencją rozwoju kariery naukowej Autorki.

1. Termin i jego transkrypcję przyjmuję za: Piotr Korduba, „Między monografią a koneserstwem. Badania nad polskim dizajnem XX i początków XXI wieku”, *Artium Quaestiones* 32 (2021), s. 6.

2. Anna Kostrzyńska-Miłosz, *Polskie meble 1918–1939. Forma, funkcja, technika* (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2005); ead., *Stylistic Trends in Polish Furniture 1918–1939*, tłum. Anna Kowalcze-Pawlik (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Fundacja Liber pro Arte, 2019).

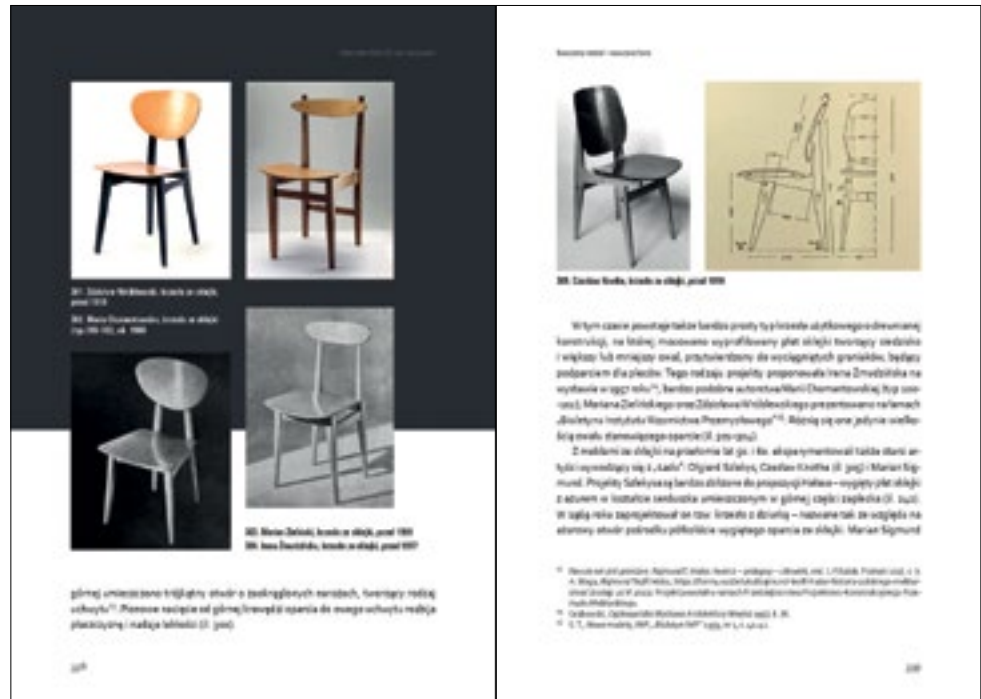
3. Anna Kostrzyńska-Miłosz, *Polskie meble 1945–1970. Idee i rzeczywistość*, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2021, ISBN: 978-83-66519-08-4, ss. 420, il. 332.

We *Wstępie* omawianej książki Autorka zaznacza, że świadoma jest ciągłości zjawisk zachodzących ponad określonymi w tytule datami. Podkreśla, że po 1945 r., w realiach państwa socjalistycznego, w projektowaniu mebli kontynuowano przedwojenne tendencje; podobnie po przyjęciu jako górna cezura roku 1970 (objęcie przez Edwarda Gierka stanowiska I sekretarza KC PZPR, które zapoczątkowało nowe polityczne i ekonomiczne relacje PRL z Zachodem) w meblarstwie zachowano wcześniejsze trendy.

Książka *Polskie meble 1945–1970. Idee i rzeczywistość* składa się z jedenastu rozdziałów, wstępu i zakończenia uzupełnionych obszerną bibliografią (s. 369–388) oraz spisem ponad trzystu ilustracji będących wartościowym dopełnieniem tekstu. Należy przy tym podkreślić, że wykorzystane w publikacji czarno-białe i barwne reprodukcje (pochodzące ze zbiorów archiwalnych, zasobów instytucji, katalogów wystaw, prasy, a także wykonane przez Autorkę) odznaczają się (poza kilkoma wyjątkami) dobrą bądź wysoką jakością, co w połączeniu z ich starannym opracowaniem graficznym pozwala na precyzyjne zapoznanie się z formą i detalami prezentowanych obiektów i projektów. Szata graficzna publikacji – jej skład, podział treści, projekt okładki – są wysmakowane i zostały zaprojektowane niestandardowo, z dużą dbałością o estetykę. W efekcie czytelnik dostaje do rąk książkę interesującą już w wymiarze formalnym, co dobrze koresponduje z tematem, zachęca i ułatwia lekturę. Dodajmy, że książka będąca erudycyjnym kompendium wiedzy została napisana profesjonalnym, precyzyjnym językiem (imponującym zwłaszcza przy opisach mebli, ich konstrukcji, materiału, technologii), a jednocześnie płynnym i przystępnym, co sprawia, że czyta się ją po prostu z przyjemnością.

Podobnie jak wcześniejsze publikacje Anny Kostrzyńskiej-Miłosz, również tekst najnowszej monografii oparty został na wnikliwym rozpoznaniu źródeł, przynosi zupełnie nowe ustalenia (atrybucyjne, faktograficzne) i propozycje typologiczne. Autorka wykazuje godną podziwu wytrwałość w docieraniu do materiałów wcześniej nieznanymi i niepublikowanymi. Szeroko zakrojoną kwerendą objęła archiwalia, prasę branżową i popularną, katalogi wystaw, druki ulotne, reklamy i wzorniki.

Zasadniczym materiałem pozostają jednak meble – sprzęty, które Autorce udało się odnaleźć nierzadko w trudno dostępnych wnętrzach prywatnych i publicznych oraz muzealnych magazynach. Książka jest więc przede wszystkim bogatym katalogiem znacząco poszerzającym stan badań i możliwości identyfikacyjne powojennych polskich mebli. Mieści szerokie spektrum projektów i realizacji, począwszy od unikatowych i reprezentacyjnych, służących propagandzie władzy, poprzez bardziej zunifikowane, poddawane wymogom wielofunkcyjności, standaryzacji i masowej produkcji, mające spełniać wymogi dostępnej przestrzeni mieszkalnej.

Treść podporządkowana została ujęciu chronologicznemu i problemowemu. Książkę rozpoczyna omówienie działalności Spółdzielni „Ład” i Cepelii – z pogłębioną prezentacją ich powojennych (słabiej dotąd rozpoznanych) dzieł, a następnie meblarstwa epoki socrealizmu. Autorka akcentuje dwa istotne konteksty: kontynuację przedwojennej tradycji (modelu spółdzielczej współpracy, a w kwestii stylistyczno-ideologicznej ludowości i historyzmu) przy jednocześnie deklarowanym dążeniu ku modernizacji. Wątek ten czyni zasadniczą osnową narracji również w dalszej części opracowania, dotyczącej drugiej połowy lat 50. i dekady następnej. Prezentowane treści koncentrują się wokół pojęcia „nowoczesności”, z którym Autorka podejmuje polemikę, deklarując potrzebę „zmiany perspektywy” i rewizji dotychczas stosowanego paradygmatu. Nie kwestionując zasadności stosowania kryterium „nowoczesności”, słusznie upomina się o szerszy kontekst ukazywania i badania kultury, uwzględniający zjawiska niemieszczące się w paradygmacie awangardowości, a przecież znaczące (bądź decydujące) dla ikonosfery, świadczące o ówczesnych gustach i oczekiwaniach. Samo pojęcie „nowoczesności” Autorka określiła we *Wstępie* dość ogólnikowo jako „wprowadzanie nowych form i konstrukcji” (s. 7), a w kolejnych rozdziałach pracy, na podstawie tekstów źródłowych, wskazała jedynie pewne odmiany „nowoczesności”, która w różnych okresach manifestować się miała: funkcjonalnością, eksponowaniem konstrukcji i stosowaniem nowych materiałów, ekonomią środków, minimalizacją i modułowością. Taki formalny stosunek do badanych zagadnień, oparty na analizie materiału i technologii, jest kluczowy dla

przyjętej w książce metodologii. Autorka wiele uwagi poświęca konstrukcji i procesom produkcji (zastosowaniu płyty wiórowej i pilśniowej, wykorzystaniu gumoidu i metalu, metodzie gięcia drewna), ocenia też funkcjonalność i wartość estetyczną mebli. Jest przy tym skrupulatna i obiektywna, nie stroni od opinii krytycznych, np. kwestionując nowoczesność niektórych projektów (s. 255 i 277), a także kwestie ergonomii (s. 246).

Przełamując paradygmat modernizacji, Autorka podzieliła treść książki na dwie części: pierwsza dotyczy „tradycji”, a druga przejawów „nowoczesności”. Nie jest to jednak podział radykalny, przeciwnie – przyjęta przez Annę Kostrzyńską-Miłosz perspektywa pozwala na dostrzeżenie współistnienia tych (pozornie przeciwstawnych) tendencji m.in. w produkcji Cepelii czy meblarstwie socrealizmu i okresu tzw. małej stabilizacji. Bardzo interesująco jawi się na tym tle kwestia przywołanych w książce wystaw (I Ogólnopolska Wystawa Architektury Wnętrz i Sztuki Dekoracyjnej, 1952; II Ogólnopolska Wystawa Architektury Wnętrz, 1957; Ogólnopolski Salon Architektury Wnętrz, 1958; rozdz. IV i VIII), będących cyklicznymi przeglądami i podsumowaniami wysiłków poszukiwania nowoczesności. Ich efekty Autorka zestawia z realiami epoki: normatywami, oczekiwaniami i możliwościami technologicznymi, wykazując rozbieżności pomiędzy widniejącymi w podtytule książki „ideami i rzeczywistością”.

Omówienie koncepcji ogólnopolskich przeglądowych ekspozycji, działalności i idei realizowanych przez BNEP i IWP oraz w mniejszym stopniu Cepelii – instytucji przygotowujących określone normy i wytyczne dla projektowania – posłużyło Autorce do obiektywnego i skrupulatnego wykazania pozytywnych, jak też błędnych założeń, kierujących działaniami tych ważnych instytucji (rozdz. V–VII). Bardzo ciekawe, a nawet zaskakujące są m.in. informacje o ignorowaniu przez IWP na początku lat 50. ówczesnych standardów mieszkaniowych (s. 177) czy traktowanie w tamtym okresie fotela jako obiektu „niepożądanego zbytku” (s. 200). Ważnym uzupełnieniem dotychczasowej wiedzy jest zróżnicowany obraz działalności Cepelii (m.in. rozdz. VII). Istotnym *novum*, na które zwraca uwagę Autorka, było projektowanie mebli dziecięcych związane z wytycznymi polityki społecznej, dostrzegającymi potrzebę nie tylko wypoczynku, lecz także zabawy, oraz uwzględniającymi wymogi instytucji państwowego żłobka. Silnie ideologiczne podłoże miały też projekty mebli do świetlic pełniących „poważne zadania kulturalno-oświatowe”. Tej problematyce Autorka poświęciła może nie nazbyt obszerne, ale bardzo interesujące fragmenty książki⁴. Równie nieoczywiste, co zaskakujące, jest uświadomienie propagandowej roli przeszklonych drzwi szaf bibliotecznych – mobilizujących potencjalnych czytelników do sięgnięcia po atrakcyjnie prezentujące się książki (s. 216).

W rozdziale dotyczącym projektów tradycyjnych inspirowanych historyzującym modernizmem i wytycznymi socrealistycznymi Autorka omówiła ich typologię na przykładzie m.in. projektów Jana Bogusławskiego i Zygmunta Szatkowskiego dla Urzędu Rady Ministrów (rozdz. III). Na uznanie zasługuje już sama prezentacja tego mało znanego poza gronem specjalistów zespołu, dopełniona bardzo interesującymi rozważaniami na temat nowej ikonografii. Autorka połączyła animalistyczne i figuralne elementy rzeźbiarskie mebli z treściami propagandowymi, nie zawsze rozstrzygając ich przesłanie, jak w przypadku trzech kariatyd ze stolika o okrągłym blacie projektu Zygmunta Szatkowskiego, które być może ilustrują ideę trójpodziału władzy. Warto też zwrócić uwagę na fragment tekstu dotyczący wnętrza PKiN

4. Zob. s. 206–209, 212–216, 218–220, 246–247.

w Warszawie, uzmysławiający czytelnikowi, że w obrębie stylistyki socrealistycznej dopuszczalna była duża różnorodność form o bardzo odmiennej (również niepolskiej) proveniencji.

Autorka uwzględniła też kluczowe uwarunkowanie, jakim były centralne rozporządzenia ministerialne, w tym szczególnie wymóg typizacji narzucony uchwałą Rady Ministrów (z 31 XII 1959), decydujący o obliczu polskich wnętrz pierwszej połowy lat 60. Wskazała zasadniczą w tym kontekście, a wcześniej nierozpoznaną rolę Zjednoczenia Przemysłu Meblarskiego w Poznaniu. Z kolei rozdział poświęcony meblom segmentowym uderza aktualnością idei, jakie starano się wcielić w życie na początku lat 60. Projektowane wówczas meblościanki spełniały postulat modułowości, łatwego montażu przy dużej inwencji właściciela (w zakresie wyboru tworzywa, dekorowania oraz sposobu montażu mebli), a system sprzedaży uwzględniał profesjonalne doradztwo przy zakupie oraz łatwy transport mebli rozłożonych do poręcznych paczek. Taki model do złudzenia przypomina filozofię sprzedaży współczesnych firm⁵ i uświadamia czytelnikowi wartość i nowoczesność peerelowskich projektów. Jedną z ważnych zalet książki Anny Kostrzyńskiej-Miłosz jest właśnie przywracanie obiektywnego spojrzenia i oceny osiągnięć polskich projektantów i spółdzielni, które po 1989 r. niejednokrotnie były niesłusznie deprecjonowane. Autorka, podkreślając nowatorstwo projektów, nie pomija oczywiście mankamentów rodzimej produkcji, m.in. niskiej jakości materiałów, na którą pozwalała wysoka podaż.

Kolejnym wskazanym w książce obszarem relacji „idei” do „rzeczywistości” były wzory i inspiracje płynące do Polski z Zachodu, a szczególnie ze Skandynawii. Autorka nie podjęła się jednak doprecyzowania dróg przepływu takich impulsów. Znajdujemy jedynie nieliczne informacje m.in. na ten temat prezentacji mebli skandynawskich w Warszawie w roku 1959 (s. 293) czy stypendium uzyskanego przez Teresę Kruszewską w Rhode Island School of Design w latach 1966–1967. Dopiero w *Zakończeniu*

5. Jak choćby doskonale prosperującej szwedzkiej firmy IKEA, współpracującej zresztą w latach 60. z Bydgoską Fabryką Mebli.

(s. 365–366) Autorka nieco tę tematykę poszerza, wspominając m.in. zasługi prasy polskiej (zamieszczającej relacje z międzynarodowych wystaw i targów) oraz podróży i indywidualnych poszukiwań poszczególnych projektantów. Wzmiankuje też wzajemne inspiracje w obrębie bloku państw socjalistycznych, podkreślając, że stanowią one ważny obszar wymagający dalszych pogłębionych badań. Należy dodać, że równie wartościowe i interesujące byłoby zbadanie odwrotnej relacji – czyli tego, w jakim stopniu polskie meblarstwo inspirowało zagranicznych projektantów i producentów. Przecież w Polsce funkcjonowały w tamtym czasie ważne ośrodki nowoczesnego i eksperymentalnego projektowania, związane m.in. z warszawską ASP, ale także innymi, bardziej peryferyjnymi ośrodkami.

Przyznać więc trzeba, że poza wymienionymi już licznymi zaletami opracowanie Anny Kostrzyńskiej-Miłosz pozostawia niedosyt. Dotyczy on przede wszystkim pominięcia lub niedostatecznie pogłębionej prezentacji licznych środowisk, zjawisk, (zbyt) syntetycznego omówienia działalności poszczególnych projektantów, wytwórni mebli (wymieńmy choćby środowisko krakowskie, poznańskie, meble bydgoskie czy swarzędzkie). Można też odnieść wrażenie zbyt daleko idących uproszczeń, stosowanych przy prezentacji konkretnych tendencji. Dla przykładu: omawiając środowisko zakopiańskie, Autorka skupia się na dwóch zjawiskach – intrygujących „meblorzeźbach” i dorobku Józefa Kulona. Nie proponuje jednak nowych kategorii, pozostając przy (zbyt) prostym podziale mebli na „ludowe” i „regionalne”. Dostrzega wprawdzie nieprecyzyjność kryterium „ludowości” (konstatuje, że nawiązywanie do ludowości w latach 50. wynikało z odmiennych pobudek niż miało to miejsce w okresie międzywojennym), pomija jednak aktualne ustalenia dotyczące tych metodologicznych kwestii, kształtujące nowy kontekst dla historii sztuki polskiej w jej relacji do ludowości i nowoczesności po II wojnie światowej⁶. Jest to luka tym bardziej dotkliwa, że powojenne środowisko zakopiańskie charakteryzowało się niezwykle aktywnością i nowoczesnością w zakresie architektury i wyposażenia wnętrz. I tych nowych, aktualnych rozwiązań poszukiwano w ścisłej relacji do tradycji (sztuki „ludowej”, regionalizmu). W efekcie powstawały odważnie pomyślane realizacje łączące wspólne wysiłki architektów, malarzy, rzeźbiarzy, projektantów i twórców tkanin artystycznych.

W tym miejscu należy jednak oddać Autorce sprawiedliwość. Podejmując się opracowania niezwykle obszernego i zróżnicowanego, a dotąd nieprzebadanego materiału, skazana była na dokonywanie wyborów, selekcję i z konieczności syntetyczne prezentowanie treści. Z pełną świadomością pisze zresztą o tym we *Wstępie*, zastrzegając, że jej rozważania dotyczą „jedynie form mebli, choć skrótowe informacje na temat artystów je tworzących zostały również uwzględnione. Materiał odnoszący się do twórców projektów i środowisk artystycznych, a przede wszystkim wytwórni mebli okazał się tak obszerny, że wymaga osobnego studium, które będzie kontynuacją tej książki” (s. 7). Wyraźne dysproporcje w tekście, które uznać można za mankament tej monografii, były więc niemożliwe do uniknięcia. Odzwierciedlają zasługi i wagę danego zagadnienia, ale też wynikają z dostępności źródeł i stanu zachowania obiektów (również zmian w aranżacji wnętrz utrudniających rekonstrukcję ich stanu pierwotnego). Są wreszcie wypadkową zaawansowania badań nad polskim dizajnem,

6. Pewnym usprawiedliwieniem jest fakt, że ujęta w bibliografii publikacja Ewy Klekot *Kłopoty ze sztuką ludową. Gust, ideologie, nowoczesność* (Gdańsk: Fundacja Terytoria Sztuki, 2021) ukazała się drukiem już w trakcie procesu edytorskiego książki. Niemniej, problematyka ta poruszana była już we wcześniejszych publikacjach (m.in. właśnie Ewy Klekot) na łamach czasopism naukowych.

naukowa historia rodzimego wzornictwa nie ma bowiem długiej tradycji. Aktualnie obserwujemy wprawdzie dynamiczny wzrost zainteresowania tym obszarem, jest on jednak zaledwie zapowiedzią oczekiwanych efektów w postaci zespołowych badań/ analiz i odrębnych, monograficznych opracowań. Specyfiką tego szerokiego zaciekawienia sztuką przedmiotu 2. połowy XX w. jest sentymentalne zabarwienie, swoista moda na retro stylistykę PRL. Mamy więc do czynienia z relatywnie dużą liczbą publikacji, których wartość merytoryczna jest zróżnicowana, wynika z kompetencji i intencji autorów, wśród których są naukowcy, muzealnicy, kolekcjonerzy i przedstawiciele rynku sztuki. Badacze naukowo zajmujący się dizajnem zwracają uwagę na panujący w związku z tym metodologiczny i terminologiczny pluralizm⁷, brak dystansu chronologicznego i emocjonalnego do analizowanych zjawisk, a także różnorodność stosowanych narzędzi poznawczych. W pełni zgodzić się trzeba z wybitnym znawcą tej problematyki Piotrem Kordubą, który zauważa, że „choć przyrost wiedzy w interesującym nas obszarze jest wyraźnie [...] zauważalny, to nie doprowadził on do jego równomiernego rozpoznania, choćby na poziomie przyczynkarskim jest pełen dotkliwych poznawczych luk”⁸.

Na tym tle książka Anny Kostrzyńskiej-Miłosz stanowi rzetelne i bardzo wartościowe opracowanie. Skonstruowana wedle tradycyjnej metody historycznej i formalnej, oparta na badaniach podstawowych, stanowi bazę do dalszych kwerend. Wśród licznych publikacji popularyzatorskich i mnożących się środowisk „internetowych znawców” będzie solidnym punktem odniesienia, weryfikującym autentyczność atrybucji. Będzie też, bez wątpienia, pozycją cytowaną i dyskutowaną przez koleżanki i kolegów badających polski dizajn XX w.

7. Na temat stanu badań i metodologicznych wyzwań stojących przed badaczami polskiego dizajnu zob. Korduba, „Między monografią a koneserstwem”.

8. Ibid., s. 6.

BIBLIOGRAFIA

Klekot, Ewa. *Kłopoty ze sztuką ludową. Gust, ideologie, nowoczesność*. Gdańsk: Fundacja Terytoria Sztuki, 2021.

Korduba, Piotr. „Między monografią a koneserstwem. Badania nad polskim dizajnem XX i początków XXI wieku”. *Artium Quaestiones* 32 (2021): 5–36.

Kostrzyńska-Miłosz, Anna. *Polskie meble 1918–1939. Forma – funkcja – technika*. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2005.

Kostrzyńska-Miłosz, Anna. *Stylistic Trends in Polish Furniture 1918–1939*. Tłumaczenie Anna Kowalczyk-Pawlik. Warszawa: Instytut Sztuki PAN, Fundacja Liber pro Arte, 2019.